

Autora esf.

138

TULIMULD

1960

NR 1

EESTI KIRJANDUSE JA KULTUURI
AJAKIRI

kuid sellele heledas kostüümis kontorinai-
sele ei kõlvanud isegi jalutuskäik ta kõr-
val, sest ta oli — vana! Tõesti, vaatenurki
oli palju, liigagi palju.

Ta läks ometigi, ehkki üksinda. Ta
kergitas pead ja viibutas energiliselt käsi.
Õnnestumine või ebaõnnestumine ei sõl-
tunud aastaist, see oli inimeses eneses. Ta
tuli küll inimestega paremini toime kui
too blondeeritud rumal kana. Ning vana,
vana ei olnud ta sugugi — kaugel sellest!

*

Vana naine vaatas pisut uudishimulikult
oma võõrast. Ta tuli avama, hallid juuk-
sed hoolikalt kammitud, uusim kleit sel-
jas. Laual olid valmis teenõud ja nende
kõrval kaardipakk.

Tulija, koorevärvilistes pükstes vana-
härä, oli tulles heitnud talle sülle suure
kimbu punaseid roose.

— Mis nüüd? küsisid vana naise silmad
rõõmsa hämmastusega.

— Kohtasin päeval tänaval üht noort,
väga noort tüdrukut, kes oli väga sinu

moodi. Ta käekott rippus lahtiselt ning
ta kaotas taskuräti, märkmiku ja oma
väikese rahakoti. Mina leidsin need . . .

— See küll ei olnud minu moodi, minu
käekott ei ripu kunagi lahtiselt ja mina
ei kaota kunagi midagi, ütles vana naine
naerdes.

— Kuid ta naeratas minule ja vaatas
veel üle öla tagasi, jätkas vanahärä endisel
kombel ja nagu heameelest käsi hõõrudes.
Tolle tüdruku naeratus oli niisama noo-
ruslik ja vallutav kui sinu oma . . .

Vana naine ei vastanud midagi, kuid
tõstis käe nagu tõrjudes. Vanahäräl ei
olnud raske näha ta silmist, et seal sisimas
miski rõõmsalt sädeles. Ja naine viipas
käega laua suunas, kus teenõud ja kaardi-
pakk ootasid.

Kuid enne lauda siirdumist vanahärä
põikas akna alla, seisatas seal ja vaatas
välja, käed selja taga. Ta silmad nägid
üha seda mälestuses korduvat juhtumit,
mis oli olnud, kuid millel veelgi oli talle
jätkuvalt tähendust. Ta nägi heledas riid-
es tüdrukut, kes talle naeratas. Ja tüd-
ruk oli noor, võluvalt noor.

KARLIS DRAVINŠ

MÕNINGAID HEINRICH STAHLI JA TEISTE VANEMATE AUTORITE KÄSIKIRJALISI MÄRKMEID

1.

Leningradi Teaduste Akadeemia raama-
tukogus on säilinud vana album, mis ku-
nagi kuulus Kuramaa hertsogite raamatu-
kogusse. Teatavasti viidi see raamatukogu
a. 1701 rootslaste poolt Jelgavast Riiga,
kuid viidi sealt a. 1714 tsaar Peeter I kä-
sul Peterburi. Seal moodustas see 1724

asutatud Vene Teaduste Akadeemia raam-
tutukogu tuumiku¹.

Selle albumi esimene omanik oli endine

---

¹ Vrd. prof. L. Arbusow, 17. g. s. lat-
viešu gramatika bij. Kurzemes hercogu biblio-
teka Peterpili, Filologu Biedribas Raksti, Bd 5,
Riga 1925, lk. 106—125, ning seal tsiteeritud
kirjandust.

Böömimaa pastor Heinrich Hartmann. Ta pärines Freibergist Sileesias; a. 1631 — juba tollal oma sünnimaalt pagendatud (exul) — oli ta end immatrikuleerida lasknud Königsbergi ülikoolis².

Nagu mitmest tema albumis esinevast sissekandest näha, on ta viibinud a. 1637 Danzigis ning sama aasta sügisel tulnud Kuramaale. Osa talvest 1637/38 on ta veetnud Riias, on aga veidi hiljem (arvatavasti augustini 1638) olnud kodukooliõpetajaks Saukas (Lõuna-Lätis) ja siis jälle pöördunud tagasi Danzigi.

Järgmisel aastal (1639) siirdus H. Hartmann Eestisse, kus ta viibis veel juunis 1640. Mõningad hilisemad sissekanded tema albumis näitavad, et teda a. 1641 tunti ka saksa ringides Kopenhaagenis.

Hiljem on H. Hartmann veel kord Eestis käinud — ta on nimelt suvel 1642 viibinud Saaremaal, mis selgub mõnest albumis esinevast sissekandest (vt. allpool). Viimased H. Hartmannile määratud pühendused selles albumis on tehtud mais 1645 jällegi Danzigis³.

See album on hiljem teadmata viisil ühe teise vaimuliku ja nimelt Martin Büchneri kätte sattunud. Tema näib olevat olnud algul kodukooliõpetaja, a. 1674 alates aga kirikuõpetaja Engures ja viimati Sluoksas. Mõlemad kohad on Lätis. M. Büchneri märkmed selles albumis pärinevad a-ist 1667—77; nende hulgas leidub ka katkendeid ühest lätikeelse grammatika käsi-kirjast⁴.

2.

Esimesed sissekanded H. Hartmanni albumis, mis pärinevad tema Eestis viibimise ajast ja on tehtud Tallinnas, on, nagu juba

² Vt. L. Arbusow, tsit. teos, lk. 107.

³ Samas, lk. 107 j.

⁴ Samas, lk. 108 jj.

mainitud, dateeritud oktoobris ja novembris 1639. Esimene sissekanne, signeeritud 4. 10. 1639, pärineb pastor Nikolai Vonkelnilt (Vonbeln? von Beln?) (lk. 265)⁵. Enam kui kuu aega hiljem on ka pastor Ludwig Dunte ühe sissekande teinud (lk. 243, 13. nov. 1639). Kas keegi Franziskus Scholtz, kes oma sissekandele (lk. 229) on lisandanud kuupäeva 7. august 1639, samuti elas sel ajal Tallinnas, ei ole võimalik kindlaks teha.

Rõhuv enamik H. Hartmanni albumis leiduvaist sissekandest tema Eestis viibimise ajal on tehtud 8.—16. juunil 1640. Selgub, et ta, nähtavasti oma eelseisva ärasõidu tõttu Taani, on teinud lahkumisviite tuttavaile, mitme isiku juures isegi samal päeval.

Nü leiame H. Hartmanni albumis järgmisi sissekandeid: Niguliste kiriku pastor E. von Beeck (lk. 240, dateeritud 8. 6. 1640), Matth. Pontus (Portus?) (lk. 231, 12. 6. 1640), superintendent Henr. Vestringius (lk. 225, 11. 6.), Heinr. Stahl (Stahele), Praepositus (lk. 226, 12. 6.), G. á Wangersen, konsul (lk. 205, 14. 6.), pastor Eberh. von Renteln (lk. 242, 15. 6.), eesti koguduse pastor Georg Salemann (lk. 244, 15. 6.), Heinr. Nerhauss (lk. 309, 16. 6.), Zaharias Hengst Freibergist, Sileesiast (lk. 367, 16. 6.), Hans Blintzle Koburgist (lk. 369, 16. 6.) ja Lukas Swendeland (Swindeland?) (lk. 310, 16. (18. ?) juuni 1640).

Kui H. Hartmann pärast pikemat viibimist Lääne-Euroopas — näit. Taanis (vrd. sissekandeid maist oktoobrini 1641) — a. 1642 Eestisse tagasi tuli, on, nagu juba mainitud, veel kolm meest oma pühendustega tema albumit rikastanud. Esimene neist on Kihelkonna kirikuõpetaja Heinrich Kohl (lk. 357, 30. 6. 1642),

⁵ Album on alles uuemal ajal pagineeritud.

Böömimaa pastor Heinrich Hartmann. Ta pärines Freibergist Sileesias; a. 1631 — juba tollal oma sünnimaalt pagendatud (exul) — oli ta end immatrikuleerida lasknud Königsbergi ülikoolis².

Nagu mitmest tema albumis esinevast sissekandest näha, on ta viibinud a. 1637 Danzigis ning sama aasta sügisel tulnud Kuramaale. Osa talvest 1637/38 on ta veetnud Riias, on aga veidi hiljem (arvatavasti augustini 1638) olnud kodukooliõpetajaks Saukas (Lõuna-Lätis) ja siis jälle pöördunud tagasi Danzigi.

Järgmisel aastal (1639) siirdus H. Hartmann Eestisse, kus ta viibis veel juunis 1640. Mõningad hilisemad sissekanded tema albumis näitavad, et teda a. 1641 tunti ka saksa ringides Kopenhaagenis.

Hiljem on H. Hartmann veel kord Eestis käinud — ta on nimelt suvel 1642 viibinud Saaremaal, mis selgub mõnest albumis esinevast sissekandest (vt. allpool). Viimased H. Hartmannile määratud pühendused selles albumis on tehtud mais 1645 jällegi Danzigis³.

See album on hiljem teadmata viisil ühe teise vaimuliku ja nimelt Martin Büchneri kätte sattunud. Tema näib olevat olnud algul kodukooliõpetaja, a. 1674 alates aga kirikuõpetaja Engures ja viimati Sluoksas. Mõlemad kohad on Lätis. M. Büchneri märkmed selles albumis pärinevad a-ist 1667—77; nende hulgas leidub ka katkendeid ühest lätikeelse grammatika käsi-kirjast⁴.

2.

Esimesed sissekanded H. Hartmanni albumis, mis pärinevad tema Eestis viibimise ajast ja on tehtud Tallinnas, on, nagu juba

² Vt. L. Arbusow, tsit. teos, lk. 107.

³ Samas, lk. 107 j.

⁴ Samas, lk. 108 jj.

mainitud, dateeritud oktoobris ja novembris 1639. Esimene sissekanne, signeeritud 4. 10. 1639, pärineb pastor Nikolai Vonkelnilt (Vonbeln? von Beln?) (lk. 265)⁵. Enam kui kuu aega hiljem on ka pastor Ludwig Dunte ühe sissekande teinud (lk. 243, 13. nov. 1639). Kas keegi Franziskus Scholtz, kes oma sissekandele (lk. 229) on lisandanud kuupäeva 7. august 1639, samuti elas sel ajal Tallinnas, ei ole võimalik kindlaks teha.

Rõhuv enamik H. Hartmanni albumis leiduvaist sissekandest tema Eestis viibimise ajal on tehtud 8.—16. juunil 1640. Selgub, et ta, nähtavasti oma eelseisva ärasõidu tõttu Taani, on teinud lahkumisviite tuttavaile, mitme isiku juures isegi samal päeval.

Nü leiame H. Hartmanni albumis järgmisi sissekandeid: Niguliste kiriku pastor E. von Beeck (lk. 240, dateeritud 8. 6. 1640), Matth. Pontus (Portus?) (lk. 231, 12. 6. 1640), superintendent Henr. Vestringius (lk. 225, 11. 6.), Heinr. Stahl (Stahele), Praepositus (lk. 226, 12. 6.), G. á Wangersen, konsul (lk. 205, 14. 6.), pastor Eberh. von Renteln (lk. 242, 15. 6.), eesti koguduse pastor Georg Salemann (lk. 244, 15. 6.), Heinr. Nerhauss (lk. 309, 16. 6.), Zaharias Hengst Freibergist, Sileesiast (lk. 367, 16. 6.), Hans Blintzle Koburgist (lk. 369, 16. 6.) ja Lukas Swendeland (Swindeland?) (lk. 310, 16. (18. ?) juuni 1640).

Kui H. Hartmann pärast pikemat viibimist Lääne-Euroopas — näit. Taanis (vrd. sissekandeid maist oktoobrini 1641) — a. 1642 Eestisse tagasi tuli, on, nagu juba mainitud, veel kolm meest oma pühendustega tema albumit rikastanud. Esimene neist on Kihelkonna kirikuõpetaja Heinrich Kohl (lk. 357, 30. 6. 1642),

⁵ Album on alles uuemal ajal pagineeritud.

teine Heinrich Böckelmann (praost J. Aunverilt Uppsalas lahkelt saadud biograafiliste andmete põhjal 1616—1642 kirikuõpetaja Valjalas) (lk. 353, 5.7.), kolmas — Christian Balcherd, kirikuõpetaja Pühas (lk. 355, ainult aastaarvuga 1642 dateeritud).

3.

Mõningad siinnimetatud isikud kuuluvad nende hulka, kellele nimed on jäädvustatud eesti kirjanduse ja kultuuri ajaloos. Nende kirjutatud märkmed albumis tohiksid seega meile teatud huvi pakkuda. Oma töödega eesti kirjavara alal tuttavaks saanud superintendent Heinrich Vestringi⁶ sissekanne leidub lk. 225:

Jerem. 51. v. 9

Curavimus Babylonem. et non est sanata: derelinquamus eam, et camus unusquisque in terram suam.

Plantati in domo Domini ad-buc in senectâ flore bunt.

Ps. 92. 14. 15.

Reverendo et præstantiss^o Dnō Possessori in amicam sui recordationem pauca hæc reliquit M. Henricus Vestringius ecclesiæ Reval. Pastor et Superintend. An. 4. 11. Junij Aetat. 77.

Tsitaatide valik seisab kahtlemata ühenduses H. Hartmanni saatusega — oli see

⁶ Vrd. J. Fr. von Recke & K. Ed. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Bd 4 (Mitau 1832), lk. 427; H. Salu, Förbjuden estnisk litteratur under svensktiden, Svio-Estonica, Vol. 10 (Lund 1951), lk. 169 jj.

ju oma kodumaalt pagendatu, kes oma usu ja töekspidamiste pärast oli kannatada saanud.

See H. Vestringi sissekanne võimaldab ühtlasi kontrollida andmeid tema sünniaasta kohta. Kui ta juunis 1640 juba 77. eluaastasse on jõudnud, siis peab ta a. 1562 paiku sündinud olema, mis on kooskõlas andmetega Recke ja Napiersky leksikonis.

4.

Magister Heinrich Stahl, kel on suuri teeneid eesti keele ja kirjanduse arengu alal, on samuti teinud ühe sissekande albumisse. Nagu üldiselt teada, on ta välja andnud eestikeelse käsiraamatu a. 1632—38, *Anführung zu der Esthnischen Sprach* (1637) ning rea mitmesuguseid teisi töid⁷. Tema äärmiselt korrektselt kirjutatud ulatuslik sissekanne võtab enda alla kogu lehekülje 226. H. Stahl esitab koguni kolm eri tsitaati piiblist; seejuures iseloomustatakse H. Hartmanni kui *per tempus exul*. H. Stahli tekst kõlab järgmiselt:

Ps. 92. 13.

Justus ut palma florebit, & sicut cedrus Libani multiplicabitur.

Prov. 16. 7.

Cum placuerint Domino viæ hominis, inimicos quoque ejus convertet ad pacem.

⁷ Vrd. näit. G. Suits, Eesti kirjanduslugu, 1 (Lund 1953), lk. 19 jj.; H. Salu, Eesti vanem kirjandus (Vadstena 1953), lk. 20 jj.; Ülevaade eesti kirjandusest, koost. H. Jänes (Lund 1957²), lk. 24 j.; Recke & Napiersky, tsit. teos, Bd 4 (Mitau 1832), lk. 257 jj. ja Nachträge, Bd 2 (1861), lk. 207; Eesti kirjanduse ajalugu, 1 (Tallinn 1957), lk. 8 j. ja 11 j.

Matth. 5. 11.

Beati estis, cum maledixerint vobis, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum adversum vos, mentientes prop[ter] me. Gaudete, & exultate, quoniam me[r]ces vestra copiosa est in coelis.

Reverendo dnō seniori, in Chrō Fratr[i] & amico dilectissimo, p. t. exuli constantis[simo]
condolenti animo & amica manu hęc[ce?] posui M. Henricus Stabell Pastor & Archi-Præposit. Cathedralis Reval. ac Consistorii Regii primar. Assess.
Aō 1640, ad d. 12 Jun.

Nagu ülalesitatud tekstist näha, on ka H. Stahl oma sõbralikus ja kaastundest kantud (*condolenti animo*) sissekandes pühendanud H. Hartmannile paar lohutavat sõna. Selle pühenduse põhjal võiks oletada, et H. Hartmann enda Tallinnas viibimise ajal oli loonud lähema kontakti selle vaimulikuga.

5.

15. juunil 1640 külastas H. Hartmann eesti koguduse õpetajat ja paljude riimitud eesti kirikulaulude tõlkijat Georg Salemanni⁸. Ka viimane on tema albumisse kirjutanud pikema teksti lk. 224:

⁸ Vrd. näit. G. Suits, tsit. teos, lk. 25 ja 29; H. Salu, Eesti vanem kirjandus, lk. 25, 28 j., 35, 62; Förbjuden estnisk litteratur . . ., lk. 169 jj.; Ülevaade eesti kirjandusest (Lund 1957²), lk. 26; Recke & Napier-sky, tsit. teos, Bd 4 (Mitau 1832), lk. 15; Eesti kirjanduse ajalugu, 1 (Tallinn 1957), lk. 10.

August.

Vita nostra, vita misera, vita caduca, quantò magis crescit, tantò magis recrescit, quantò magis procedit, tantò magis ad mortem accedit.

Apocal. 14.

Beati mortui, qui in Domino moriuntur.

Paucula hæc cum honoris tum amoris & recordationis gratiâ Reverendo Dnō Seniori lubens apponebat aō 1640. 15 Junij

*Georgius Salemannus
Schlaviâ Pomeranus Ecclestiast[. . .]
Esthonicus Revaliæ ad sp.*

Ka G. Salemanni valitud tekstid on minoorsetes toonides. On selgesti näha, et H. Hartmanni ametivennad nii Kuramaal ja Semgales kui ka Riias ja Tallinnas ei ole olnud suutelised teda abistama kindlama ja tulukama teenistuskoha (näiteks kirikuõpetaja koha) saamisel. Nii oli H. Hartmann sunnitud oma kindlusetä ja materiaalselt nõrgal alusel olevat rändurielud edasi elama ja teistes maades paremat õnne otsima.

Fil. dr. E. Roos Lundis ei keeldunud ladinakeelsete tekstide transkriptsiooni kontrollist; fil. lic. Herb. Salu Lundis abistas mind korduvalt bibliograafiliste ja muude andmete ning materjalidega, samuti ka praost J. Aunver Uppsalas; Neuvostoliittoinstituutti Helsingis ja eriti selle raamatukogu juhataja I. Vahros võimaldasid mulle tutvuda Hartmanni albumi sisuga. Neile kõigile, kes on mind nii armasväärselt abistanud, väljendan siinkohal oma südamlikku tänu.

S I S U K O R D

B. Kangro: Kümme aastat. *J. Pagulane*: Perspektiive. *A. Warma*: Välispoliitilisest orientatsioonist Eestis. *E. A. Poe*: Kaaren. *A. Mägi*: Asutav Kogu maa-reformi otsustamas. *I. Tuuls*: Luuletusi. *H. Salu*: Sink sale proo. *H. Sawvikuk*: Tont. *N. Köstner*: Uued tähised majandusteaduses? *V. Uibopuu*: Mitmetahulised aastad. *K. Dravinš*: Mõningaid Heinrich Stahli ja teiste vanemate autorite käsikirjalisi märkmeid. *T. S. Eliot*: Burnt Norton. — *J. Mägiste*: Eesti talu tõhus dokumenteerimine. "Eesti talu" Soome ajakirjanduses. *G. Ränk*: Termodünaamika ja inimese eksistents-struktuur. *A. Marist*: Teatrikiri Pariisist. *V. Kõressaar*: Püülaste sugukonna eestikeelseist leppenimedest. Märkmeid möödunud aasta raamatutoodangust. Toime-tusele saadetud kirjandust.

K. Dr.